

Оксана Тищенко

...І знов про старі добрі нові слова.

(Рец.: Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. – 124 с.)

Питання мовних інновацій настільки давнє й не нове, що годі й намагатися ще раз доводити актуальність, потребу, неодмінну цінність їх студіювання. Нові слова – це очікувана прагматична реакція мови на життя і це життя мови, природний результат когнітивної і творчої діяльності людини в процесі пізнання, освоєння та продукування нових смислів, який потребує всебічного глибокого вивчення. Тож обмежуватися позамовними (гендерними, соціальними, політичними, естетичними та ін.) фільтрами в пошуках «достойного» чи «недостойного» уваги матеріалу – означає дискредитувати себе як дослідника. Інша ж річ – процес *нормалізування* лексичного, граматичного, словотвірного тощо ладу сучасної української мови, де найвищий пілотаж мовознавця – це взяти на себе сміливість і відповідальність рекомендувати до вживання, закріплення й поширення тих чи тих одиниць, тенденцій, а отже, виявити максимально виважену вибірковість і як науковця, і як естета. І зробити це можна тільки маючи якнайширшу картину традиційного та нового в мові.

Нові слова (словоформи) утворюють *переважно* за допомогою *словотвірних засобів*, приєднаних до основи. В українській мові найпродуктивнішими засобами вираження словотвірних значень є афікси, роль яких розкривається лише на тлі лексичного значення слова – твірної основи. Саме такі новотвори вже тривалий час є об'єктом опису А. Нелюби та Є. Редька: 2022 р. вийшов друком черговий випуск їхнього словника «Лексико-словотвірні інновації (2017–2021)» (далі – Словник, ЛСІ 2017–2021). Це очікуване продовження серії своєрідного лексикографічного календаря, попередні видання якого вже об'єднано під єдиною обкладинкою – у ґрунтовних працях А. Нелюби «Словотворчість незалежної України 1991–2011» (Харків, 2012) (див. рецензії В. О. Балог, Н. В. Сніжко) та А. Нелюби і Є. Редька «Словотворчість незалежної України. 2012–2016» (Харків, 2017).

Автори декларують свій доробок як словник, де вміщено лексеми, посталі внаслідок словотвірних процесів в українській мові протягом 2017–2021 рр., і рекомендують його для науковців-філологів, культурологів, працівників ЗМІ, письменників, студентів. Ми б додали до цього кола ще й політологів – настільки яскраво ця праця відбиває живий потік мовних реакцій на суспільно-політичне життя країни, політичну культуру й поведінку українців: **елдеереня́та, зелекана́л, зеленої́д, мовонена-**

вісниця, мобільшовік, монослуга, москальськість, порохоботка, порохоботня, порохобібія, розв'ятнення, слугонародівець, слугонародівка, совкоджунглі, совкопростір, томосний, тітухан, трампоналітик, трампознавець, недовійна, чекістити тощо. Це і є той самий «миттєвий зняток» мовного процесу, про який часто кажуть неологи і який підвищує точність, правдивість, глибину аналізу назвотворчих процесів упродовж десятиліть. Новотвори в ЛСІ 2017–2021 відбивають усі грані естетичного, поетичного освоєння світу: **душенавстіжно, душеспокій, природохрам, ріднізна, ріднокрайний, розпростір, сміхоенергія, сміхозавр, часогрань, часоптах, човнучи, чорнодення**; демонструють іронічність, критичність мислення: **алігатоолігарх, земоніка, зелелох, зерастюк, монозбрід, московщизняно, недовіш, недоменеджер, недоміністр, призеленений**; показують сучасні пріоритети суспільної комунікації та дозволяють: **дочачачачити, порнопомста, рокенроліти, розфренд, цукербержити** та ін.

Тематика, джерела, сфери побутування зібраних у Словникові одиниць найрізноманітніші: від художньої, зокрема перекладної, публіцистичної творчості в традиційному форматі (В. Коскін, Л. Тома, С. Кінг, М. Істин, М. Слюсаревський та ін.), від мовного потоку періодичних видань (напр., «Літературна Україна», «Дзеркало тижня», «Україна молода» тощо), від офіційних сайтів – до неформатних обговорень, блогів та коментарів у соцмережах (як-от «Фейсбук»), та усного мовлення в кіно, мультфільмах, на телебаченні, на ресурсі «Ютуб» (до прикладу, канали «Нудний Пенс», «Цензор.НЕТ» і под.), а також реклами.

Передмова традиційно ознайомлює читача з призначенням Словника, принципами його укладання, структурою словникової статті, способами лексикографічного уніфікування словотвірних процесів тощо, подає список скорочень джерел мовного матеріалу, а також – бібліографію (15 позицій) з проблем українського словотворення, зокрема інноваційного.

Корпус Словника – це реєстр інновацій за абетковим принципом: дериват, мотиватор(и), морфонологічні зміни; словотвірне значення деривата; ілюстрація; паспорт: **Завіршаний** ← «завірша(ти)» ← **вірш**. Ознака за дією, пов'язаною з віршем. *Всміхнений над київськими зошитами. «Завіршаний», але незавершений, над київськими зошитами* (ЛУ, 40/2018, с. 11).

Автори свідомі того, що у зв'язку з інноваційністю дериватів, недостатнім контекстом словотвірне тлумачення може бути приблизним і неточним, визначення словотвірного ланцюжка – сумнівним, а тому використовують знак питання (?): **Єврозб'очення** ← **Євро[б'ачення+зб'очення]**. Євробачення як єврозб'очення ?

Подеколи правопис реєстрової одиниці не збігається з контекстним: **Яйцевельмóжа... колони кийвських яйце-вельмож; Щóсність... ця щось-ність красива** та ін. Можливо, подана прескрипція й виправдана в нормативному словникові, однак у такому виданні – «живому знятку» – важливо, на нашу думку, строго дотримуватися оригінального написання. До прикладу, автори СМТОУ, поставши перед такими проблемами, увели поле нормативних рекомендацій: після *оригінального* написання реєстрової одиниці – елемента творчого ідіолексикону – наведено *нормативне* (цим продовжено традицію нормативних словників, зокрема СУМ-11).

Деякі інновації в ЛСІ 2017–2021 не витлумачено, хоча значення цілком виразне (і словотвірне, і лексичне): **Перемарáзмити ← марáзм ?** *Путін перемаразмив Брежнєва* – уважаємо, доречним є тлумачення «переввершити стан чийогось маразму», «набути вищого ступеня маразму порівняно з кимсь» тощо.

Автори не часто наводять лексичні значення (зокрема контекстні), обмежуючись словотвірними, чого подеколи не достатньо: **Яякати ← яя** Дія (процес), пов'язана з я (у німецькій мові виражає ствердну відповідь). *Яа, яа, – яакає знову німець* – на нашу думку, у цьому разі варто наголосити на повторюваності: «часто говорити, повторювати “я” (нім. так)»; **Перемірник ← перемір[й(а)]** Особа, пов'язана з перемір'ям. *Наш перемірник уже сховав білий прапор і дістав напівжовтий* – можливо, доречним було б таке: «особа, яка прагне, домагається, здобуває, перемир'я», до того ж варто поміркувати про стилістичне забарвлення – іронічне. У деяких статтях такі уточнення подано в дужках: **Перешивáнець ← перешивá(ти)** Особа, яка перешиває (з нестійкими поглядами й життєвою позицією). *Галичани мали свої щирі сентименти і також мали справедливі осуди дистильованого галицького міщанства, «ботокудства» та всіляких перешиванців* – можливо, доречніше тлумачення «Особа, яка легко змінює свої погляди, життєву позицію», пор.: *перекідчик, перекіньчик* 'зрадник' (РУС-УС); *перебіжник, перебіжчик* (Орф, СУМ-11 та ін.) та нефіксоване (поки що) в словниках *перевзуванець*,

Подеколи якраві конотації та мотиваційні зв'язки з ненаведеними в словнику твірними одиницями користувачеві доводиться реконструювати на основі власних фонових знань: **Проеесесерити ← есесесерити ← еСе-СеСеР** Дія (процес), пов'язана з еСеСеСеР [СССР – Союз Советских Социалистических Республик]. *Золоті часи – СРСР! Таку країну проесесерили! Як можна не любити СРСР?* Напевно, тут автори все-таки застосували естетичний фільтр та не зазначили зв'язку з прецедентним висловом порадянських часів та зниженою лексикою.

Предметом критичних дискусій може бути такий спосіб подання *словотвірного ланцюжка* й *словотвірного значення*, коли вони фактично дублюють одне одного (словотвірне значення з нового додає лише

категорійну належність, яку можна подавати скорочено – *ознаку, дію, процес*, або спосіб творення – *ослівлення сполучення*: **Низькоцін** ← **низьк(á)цін(á)** і/і Осливлення словосполучення *низька ціна*. **Низькоцін** у *Новій Лінії!*), та *лексичного значення*, яке наведено факультативно в разі його «розбіжності зі словотвірним» (що обґрунтовано в передмові), а то й узагалі замість словотвірного: **Некрофілка** ← **некрофіл** Жінка-некрофіл. *Головна некрофілка Росії лікуватися не хоче*. Дискусійним є обраний критерій наведення/ненаведення лексичного значення (*розбіжність зі словотвірним*), адже словотвірне значення й не має дублювати лексичне – воно його узагальнює.

З певними трактуваннями інновацій можна не погодитись або наголосити на тих чи тих нюансах значення або мотивації, до прикладу: **Новозашкварений** ← “**новозашквари(ти)**” ← **нов(ий) зашквар** Ознака, пов’язана з новим зашкваром. *От і Вірастюк відмітився*. **Новозашкварений** *зеленомандатник*.

Звернімося до ширшого контексту: «*Мій шок сьогоднішній – Вірастюк, лише нинька склав присягу нардепа, і відразу ж проголосував за включення в порядок денний русифікаторських законопроектів Новозашкварений зеленомандатник*. Ну як тобі, Надвірна, патріоти прикарпатські. Здобули???» (YouTube: Галька зі Львова, 15.06.2021). Уважаємо, що мотиваційним могло слугувати слово *новостворений* – *якого недавно або тільки що створили*, чи *нововиниклий* – *який недавно або тільки що виник, утворився*, чи *новоспечений* – *який недавно або тільки що став ким-небудь, здобув якусь професію, посаду і т. ін. тощо*. Тобто працює досить продуктивна модель: *ново-* або *свіжо-* + *дієприкметник* (*новопреставлений, свіжопобілений, свіжоспечений*). Таким чином, **новозашкварений** – це «*який недавно або тільки що зашкварився, долучився до лав зашкварених*».

Так само варіантними є потлумачення образних утворень: **Марнографія** ← **марно граф-ій(ти) а/á** ? Опредметнена дія (процес), названа словосполученням *марно графити*. **Марнографія** (О. Стусенко, назва пародії) – можливо, у цьому разі використано співзвучність з лексемою *монографія*. Як ми знаємо, ефект впізнавання старого й відомого в нових формах, а отже, зіставлення нового досвіду з уже освоєним, виконує відчутну сугестивну функцію в процесі спілкування, зокрема художнього. Так само з відомого шляхом переосмислення постає нове – без трансформацій зовнішньої форми: **Оскоплення...** Опредметнена дія, пов’язана зі Скопусом. *...а може ті реформи то просто імітація бурхливої діяльності, зокрема, створення англомовного середовища, франко-українська програма подвійного диплома, оскоплення, овознення, охришення* (FB: В. Цимбалюк, 29.04.2021).

Тож бажано було б запропонувати читачеві не лише видимі формальні параметри утворення інновації (часто доволі механічно визначені), а й глибші, пов'язані зі внутрішньою формою твірної одиниці, моделлю словотворення, нормативним утворенням, контекстом, фоновими знаннями реципієнта.

Серія словників за редакцією Анатолія Нелюби, разом з іншими важливими працями в галузі неології, – важливий орієнтир для дослідників нового в мові, зокрема колективу авторів відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України під час упорядкування словникових матеріалів «Нові й актуалізовані слова та значення» (2010) (НАСЗ). Фіксуючи стан мовної ситуації з метою виявити нову, оновлену, актуалізовану, зокрема нелекسیкографовану, лексику і фразеологію (усього 1550 слів і словосполук), НАСЗ системно звертається до численних словників, зокрема інноваційних – серед них і ЛСІ 1983–2003 рр. Сьогодні, з погляду понад десятиліття, що сплило з часу публікування НАСЗ, та двадцяти років після виходу згаданого випуску ЛСІ, цікаво з'ясувати, що ж увійшло до обох словників, та як ці одиниці представлено сьогодні в узусі.

Усього в НАСЗ є 5 слів, зафіксованих в ЛСІ 2017–2003 (і лише в ньому – з обраного кола неословників та покажчиків), зокрема в тому самому значенні (цитуємо за НАСЗ без ілюстрацій):

а́ська, *и*, *ж.*, *інф.*, *сленг.* 1. Тс. ІСҚ 2. 2. Клієнтський номер у системі такого спілкування (зауважимо, що слово вийшло з ужитку у зв'язку з пасивізуванням самого ресурсу обміну швидкими повідомленнями – його витісняють телеграм, вайбер тощо);

білосердешний див. *білосердечні*; *білосердечні*, *білосердешні* (у лапках і без лапок), *их*, *мн.* (одн. *білосердечний*, *білосердешний*, *ого*, *ч.*), у знач. *ім.*, *політ.*, *розм.* Представники або прихильники Блоку Ю. Тимошенко (від назви кольору та зображення символіки: серце на білому фоні) (як і попередня одиниця, слово вийшло з активного вжитку у зв'язку зі зниженням активності політичної сили та, відповідно, пасивізуванням її символіки);

бубабістський, *а*, *е*. Стос. до Бу-Ба-Бу (уважаємо, що це слово застрягло власну нішу в українському лексиконі й хоча дещо пасивізувалося з урахуванням змін у літературному світі, однак увійшло до стабільного словника вужчого кола користувачів – літературо-, мистецтвознавців і под.);

КВН [ка-ве-én], *граф.* *КВН*, *рідше квн*, *у*, *ч.* Скор.: клуб веселих і найкмітливіших (ця одиниця дещо пасивізувалося у зв'язку з утратою популярності жанру, проте останні кілька років вона та похідні – *кавеєнівський*, *кавеєнщик/кавеєнник* тощо – стали вельми популярними через колишню належність нинішнього президента України В. Зеленського до згаданої

субкультури, пор. з висловом *КВН проти КГБ/КДБ* в контексті російсько-української війни);

соціалка (у лапках і без лапок), *и, ж., розм.* Ужив. на озн. явища, проекту та ін. соціального спрямування (соціальна політика, соціальна допомога, соціальна медицина, соціальна реклама тощо) (напевно, єдине з усіх наведених прикладів слово, поширення й активність якого не лише не згасли в узусі, а й посилюються в багатьох сферах спілкування).

Наголосимо, що це слова, які потрапили під перехресний вогонь уваги двох груп лексикографів у приблизно той самий період – ЛСІ 1983–2003 рр. був джерелом лише верифікації дібраного для НАСЗ матеріалу, але не самого матеріалу. Тож цей експеримент є тільки частковим ілюструванням потенційного поповнення стабільного лексику сучасної української мови з попереднього випуску ЛСІ.

Проте в контексті поточної теми відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови «Тлумачний словник активного типу сучасної української мови»²² (АСУМ) рецензований випуск ЛСІ 2017–2021 може прислужитися саме в такій ролі – зняток живої мови, що відбиває інноваційні одиниці в писемній та усній мові з дальшою процедурою з'ясування стабілізації слова та доцільності його введення до АСУМ.

Зібраний та ретельно опрацьований матеріал ЛСІ 2017–2021 спонукає до роздумів щодо його верифікування й глибших лінгвістичних розвідок. Згадана реєстрова одиниця **перешиванець** у пошуковій системі «Гугл» побутує в текстах хоч і сучасних, але які ставлять під сумнів її інноваційність: «В українській давній культурі було поняття “перешиванці” – це люди котрі бігали по різних церквах аби вислужитися перед котримсь паном чи родичем... себто ті хто за гроші чи славу й матір рідну продадуть» (Вікіпедія – обговорення); «На Прикарпатті сталінські посіпаки з допомогою місцевих прихвоснів-перешиванців активно боролися не лише з окремими численними “пособниками” повстанців, а й з цілими прикарпатськими “бандерівськими селами”» (І. Лазоришин, Бандерівська Кадобна. Нескорене калуське село 70 років тому було насильно виселено і зруйновано, <https://galychyna.if.ua>, 09.03.2021). Корпус ГРАК містить лише шість цитат із цим словом (публікації після 2000 р.), як-от: «Такий **перешиванець** був, як у нас казали тоді» (С. Пушик, Страж-гора. Роман з народних уст: Оповідання та новели, 2004, ГРАК).

У словниках РУС одиниці **перешиванець** не виявлено, як і на ресурсі СЕ, що містить понад 70 лексикографічних джерел (енциклопедичних та лінгвістичних, зокрема перекладних). Як бачимо, за змістом

²² Тема 2021–2025 рр, керівник – завідувачка відділу д. філол. н., проф. Є. А. Карпіловська.

текстів можна зробити висновок, що ця одиниця, імовірно, не є новою для української мови, однак фіксації, ранішої від поч. ХХІ ст., усе-таки не виявлено (можливо, глибше вивчення джерел дасть інші результати) – чи це така собі інноваційна імітація старовини, чи справді одиниця є лише *лексикографічною інновацією*, тобто новою тільки для словників, але не для мови.

Поза тим, це слово має прозору мотиваційну ознаку, яскраву форму, а означуване поняття актуальне для будь-якого часу – активність може хіба що згасати або посилюватися (особливо під час інтенсивних суспільно-політичних змін), також одиниця входить у синонімічні відношення з такими, як *пристосованець* – «людина, що безпринципно змінює свої погляди, переконання, смаки, уміло пристосовуючись до обставин» (зафіксовано в шести словниках на СЕ, серед яких СУМ-11, Орф тощо), *перевзуванець* (так само як і *перешиванець* є лексикографічною інновацією, тобто нефіксованим у словниках, проте густо вживане в сучасних текстах) та ін. Отже, *перешиванець* (як і *перевзуванець*) може цілком обґрунтовано претендувати на введення до словника активного типу (за належного ілюстраційного підкріплення та розпрацювання відповідного значення твірного слова *перевзуватися*).

Реєстр залучених словотворчих засобів – це не менш цікавий, а з боку теоретичного узагальнення зібраних інновацій – унікальний блок Словника. Словотвірну структуру слова визначають мотиваційні відношення між твірною основою і словотворчим формантом – він змінює значення похідного слова проти вихідного. Автори подали такі засоби: префіксальні (*агро-*, *алко-*, *бібліо-*, *недо-*, *пра-*, *про-* тощо); конфіксальні (*анти-...-івець*, *анти-...-н(ий)*, *зе-...йк(а)*, *...-о-...*, *...-о-...-ість* та ін.); суфіксальні (*-гейт*, *-фоб*, *-ятник* тощо); нові словотворчі основи (*Арахамій-*, *Зе-*, *Зел'-*, *ОПЗЖ-*, *локдаун-*, *скреп-*, *щось-* тощо). Зауважимо, що доцільно ретельніше розмежовувати різні засоби й способи словотворення – префікси та основи, префіксальне словотворення й основотворення.

До цього реєстру не введено складні твірні основи (твірних словосполучень і прийменниково-іменникових сполук, за винятком чужомовних) – надто часом складно визначити мотивувальну одиницю. Проте для деяких одиниць винятки зроблено, хоч це й випадає з авторського пояснення: *москворот-*, *при корит'-*, *-янедох*.

Праця «Лексико-словотвірні інновації (2017–2021)» А. Нелюби та Є. Редька демонструє невтомне прагнення й невичерпну потребу мовців осмислювати світ і себе у світі в координатах українського мовомислення. Самобутній лексикон постає на основі автохтонних ресурсів та на матеріалі запозичених одиниць, великою мірою через етап переосмислення і метафоризації, що вповні підтверджує велику силу образности й

емоційності української мови. Зібраний та потрактований у Словникові матеріал дає поживу для наступних лексикологічних, словотвірних, соціолінгвістичних, психолінгвістичних, стилістичних та інших досліджень.

Література

Балог В. О. Словник лексико-словотвірних інновацій. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць. Вип. 23. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. С. 117–119.

Сніжко Н. В. Сучасні українські «мислеквіти» в лексикографічному доробку Анатолія Нелюби. *Лексикографічний бюлетень*. Зб. наук. праць. Вип. 23. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2014. С. 113–116.

Джерела

ГРАК – Генеральний регіонально анований корпус української мови / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, Т. Ніколаєнко та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2023. URL: uas Corpus.org.

ЛСІ 1983–2003 – Лексико-словотвірні інновації. 1093–2003. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2004.

ЛСІ 2017–2021 – Лексико-словотвірні інновації. 2017–2021. Словник / Укладачі А. Нелюба, Є. Редько; загальна редакція А. Нелюби. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2022. 124 с.

НАСЗ – Нові й актуалізовані слова та значення: словникові матеріали (2002–2010) друк Нові й актуалізовані слова і значення (словникові матеріали) (2002–2010) / Кер. проекту та відп. ред. О. М. Тищенко, авт. колектив: В. О. Балог, Н. Є. Лозова, Л. О. Тименко, О. М. Тищенко. К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. 278 с.

Орф – Український орфографічний словник / Укл. В. В. Чумак, І. В. Шевченко, Л. Л. Шевченко, Г. М. Ярун. – Вид. 7-е. – К., 2009.

РУС – Російсько-українські словники. URL: r2u.org.ua

РУС-УС – Словарь російсько-український 1893–1898. М. Уманець, А. Спілка.

СЕ – Словники й енциклопедії URL: slovnuk.me

СМТОУ – Словник мови творчих особистостей України другої половини ХХ – початку ХХІ століття: наук. ред. Є. А. Карпіловська і З. Г. Козирева; техн. ред. Л. І. Дідун і Ю. О. Цигвінцева. Київ: Інститут української мови НАН України, 2022. 787 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1kIVhz0Ogn2KNsi_wVzQs1kXdnwRY-uf/view

---

СУМ-11 – Білодід І. Л., Горецький П. І., Бурячок А. А. та ін. (ред.) (1970–1980). Словник української мови: в 11-и т. Київ: Наукова думка.